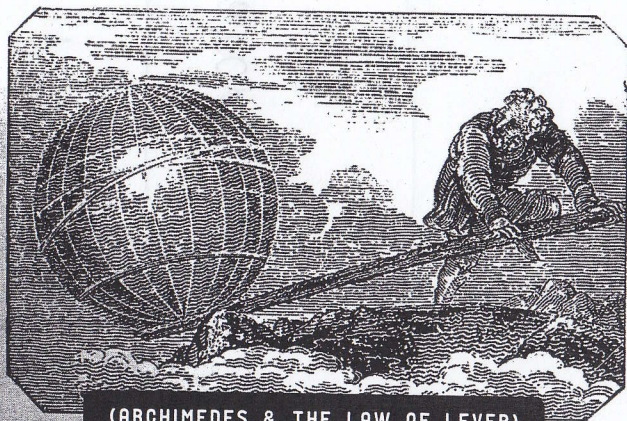

(ARCHIMEDES & THE LAW OF LEVER)

“จุดคานงัด” ประเทศไทย
เพื่อฝ่าวิกฤตการณ์สังคม
เศรษฐกิจ การเมือง ที่ซับซ้อน

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์

"MAGNITUDES ARE IN
EQUILIBRIUM AT DIS-
TANCES RECIPROCAL-
LY PROPORTIONAL TO
THEIR WEIGHTS"

(ARCHIMEDES & THE LAW OF LEVER)

“ขอทีและคานยาวๆ สักอัน ผมจะจัดโลกให้ดู”—อาคิมิเจิส

(นักคณิตศาสตร์ นักฟิสิกส์ และวิศวกรชาวกรีก เกิดเมื่อ 287 ปีก่อนคริสตกาล)

1

แนวคิดเรื่อง “จุดคานงัด”

แนวความคิดเรื่อง “จุดคานงัด” เป็นแนวความคิดตามโลกทัศน์แบบจักรกล (Mechanistic Worldview) ในอียิปต์โบราณ ผู้สร้างอาคารหรือพีระมิดสามารถย้ายและยกโอเบลิสก์ (Obelisk) ซึ่งมีน้ำหนักกว่า 100 ตันได้ เพราะมีคานช่วยทุ่นแรง เส้นหนึ่งของแนวคิดเรื่อง “จุดคานงัด” ก็คือ เราสามารถใช้พลังงานหรือทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดูเหมือนเกินกำลังได้ “จุดคานงัด” จึงเป็นเสมือน “จอกศักดิ์สิทธิ์” (The Holy Grail) ที่นักปฏิรูปสังคมมุ่งแสวงหา ปัญหาก็คือ เราจะหา “จุดคานงัด” ในการปฏิรูปสังคมได้ที่ไหน?

การจะตอบคำถามดังกล่าวได้ เราจะต้องตอบคำถามเชิงอุปมาอุปไมยต่อไปนี้ให้ได้ว่าจุดก่อนว่า อะไรคือ “ไม้คาน” (lever) ที่จะใช้จัดปัญหา? อะไรคือ “จุดค้ำจุน” (fulcrum) ที่จะรองรับไม้คาน? และเราจะหา “จุดคานงัด” หรือตำแหน่งที่จะเอาจุดค้ำจุนไปวางได้อย่างไร?

ในความเห็นของผู้เขียน “ไม้คาน” ก็คือเครื่องมือของนักปฏิรูปในการเปลี่ยนนโยบายสาธารณะ ซึ่งจะขอสืบสาวถึงในหัวข้อที่ 2 ส่วน “จุดค้ำจุน” ก็คือสิ่งที่รองรับการใช้เครื่องมือการปฏิรูปที่ทำให้เครื่องมือนั้นสามารถแสดงศักยภาพออกมาได้ ซึ่งจะขอสืบสาวถึงในหัวข้อที่ 3 ในขณะที่การหา “จุดคานงัด” หมายถึง การที่นักปฏิรูปจะต้องอ่านความเคลื่อนไหวในสังคมให้ออก เพื่อจะได้รู้ว่าต้องมิจังหวะก้าวในการปฏิรูปสังคมอย่างไร ซึ่งจะกล่าวถึง

ในหัวข้อแรกนี้

"จุดคานจัด" ในการปฏิรูปสังคมมีรูปร่างหน้าตาอย่างไร เพื่อตอบคำถามนี้ ผู้เขียนจะขอทบทวนปรากฏการณ์ธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งในและนอกวงการธุรกิจ ว่ามีสถานการณ์ใดบ้างที่การเปลี่ยนแปลงเล็กๆ สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ใหญ่กว่าเดิม โดยใช้แบบจำลอง หรือ "โมเดล" 5 แบบจำลองคือ "รอเวลา" (waiting for taking off) "ยืมแรง" (leveraging) "ลดคอขวด" (de-bottlenecking) "ผีเสื้อกระพือปีก" (butterfly effect) และ "สร้างเงื่อนไขสู่จุดถล่ม" (pushing to the tipping point)

1.1

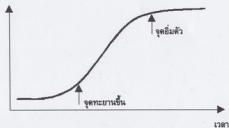
โมเดล "รอเวลา"

ตัวอย่างปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่มากับเวลา คือ การที่ประเทศหนึ่งก้าวเข้าสู่ยุคใช้รถยนต์มาก (Motorization Phase) จนกลายเป็นสังคมรถยนต์ ซึ่งมักเกิดขึ้นตามระดับรายได้ของประชากรในประเทศนั้น เช่นเดียวกับการรับเทคโนโลยีอื่นๆ ซึ่งสัมพันธ์กับรายได้ของประชากร เช่น โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต โดยระดับของความแพร่หลายมักเป็นรูปตัว S ดังภาพที่ 1 กล่าวคือ ในช่วงแรกจะมีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก แต่เมื่อถึงจุดหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงก็จะพุ่งทะยานขึ้นอย่างรวดเร็ว (Takeoff) ก่อนที่จะค่อยๆ ชะลอตัวลงเมื่อใกล้จะถึงจุดอิ่มตัว

ภาพที่ 1 การเปลี่ยนแปลงของระดับความแพร่หลายรูปตัว S

ระดับความแพร่หลาย

ตามโมเดลนี้ นักปฏิรูปสังคมอาจไม่ต้องทำอะไรมาก เพราะการเปลี่ยนแปลงใหญ่จะเกิดขึ้นเองเมื่อเวลามาถึง สิ่งที่ต้องทำก็คือ การอ่านแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงใหญ่ๆ ที่มีความสำคัญ (Megatrend) ที่จะเกิดขึ้น เช่น แนวโน้มด้านโครงสร้างประชากร (Demography) เศรษฐกิจ เทคโนโลยี หรือการศึกษา แล้วลงมือดำเนินการเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม ซึ่งในจังหวะนั้น การออกแรงเพียงเล็กน้อยก็จะได้ผลมาก เช่น สามารถใช้อินเทอร์เน็ตเป็นสื่อในการปฏิรูปการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อระดับการใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศถึงจุดทะยานขึ้นพอดี

อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี นักปฏิรูปสังคมอาจ "เร่งเวลา" ให้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาเร็วขึ้น เช่น การ "ลดคอขวด" (De-bottleneck) หรืออุปสรรคที่ขัดขวางไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ซึ่งจะกล่าวถึงในโมเดลที่ 3 นอกจากนี้ นักปฏิรูปสังคมอาจใช้กลยุทธ์การตลาดเพื่อสังคม (Social

Marketing) ในการเร่งให้การเปลี่ยนแปลงเกิดเร็วขึ้น เช่นเดียวกับการที่นักการตลาดในภาคธุรกิจใช้กัน ทั้งนี้ กลยุทธ์การตลาดเพื่อสังคมอาจใช้วิธีเดียวกันกับการตลาดเชิงธุรกิจ คือการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อ หรือการใช้กลยุทธ์แบบปากต่อปาก (Word of Mouth) ซึ่งเคยประสบความสำเร็จจนเกิดหนึ่งเท่าเงิน (เช่น แพนด้า) ละครเวที่ยอดนิยม (เช่น แม่เหล็ก) เป็นต้น

1.2

โมเดล “ยืมแรง”

ในภาคธุรกิจ บริษัทต่างๆ มักถูกตัดสินโดยนักลงทุนจากความสามารถในการทำให้แก่ผู้ถือหุ้น ซึ่งสามารถวัดได้จากอัตราผลตอบแทนต่อส่วนของผู้ถือหุ้น (Return on Equity: ROE) โดยบริษัทที่มีค่า ROE สูงก็คือบริษัทที่สามารถสร้างผลตอบแทนให้แก่ผู้ถือหุ้นได้มาก ทั้งนี้ ROE มีความสัมพันธ์กับอัตราการทำกำไรต่อทรัพย์สินและโครงสร้างทางการเงินของบริษัท ดังสมการต่อไปนี้

$$ROE = ROA \times \text{Leverage}$$

$$\text{กำไร/ส่วนผู้ถือหุ้น} = (\text{กำไร/ทรัพย์สิน}) \times (\text{ทรัพย์สินส่วนผู้ถือหุ้น})$$

จากสมการ การเพิ่ม ROE ให้สูงขึ้น สามารถทำได้ 2 วิธีคือ หนึ่งบริษัทเพิ่มกำไรต่อหน่วยทรัพย์สินที่ใช้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะต้องเพิ่ม

ยอดขายหรือเพิ่มอัตรากำไรต่อหน่วยการขายให้สูงขึ้น สอง บริษัทอาจปรับโครงสร้างทางการเงินให้ใช้เงินจากผู้ถือหุ้นน้อยลง โดยเปลี่ยนไปใช้เงินกู้แทน ตัวอย่างเช่น บริษัทที่มีอัตราส่วนกำไรต่อทรัพย์สินที่ร้อยละ 10 จะมีอัตราส่วนกำไรต่อส่วนผู้ถือหุ้นที่ร้อยละ 10 เช่นเดียวกัน หากทรัพย์สินทั้งหมดที่บริษัทใช้ดำเนินการมาจากผู้ถือหุ้นโดยไม่ได้อุ้มจากภายนอกเลย บริษัทดังกล่าวจะสามารถเพิ่มอัตราส่วนกำไรต่อส่วนผู้ถือหุ้นเป็นร้อยละ 40 หากปรับสัดส่วนทรัพย์สินต่อส่วนของผู้ถือหุ้นให้เป็น 4 เท่า (นั่นคือ ทรัพย์สินมาจาก การกู้ยืม 3 ส่วน และมาจากผู้ถือหุ้นเพียง 1 ส่วน)

การกู้ยืมจึงเป็นการใช้ “คานาฉัก” ทางการเงิน ซึ่งมีประโยชน์มากสำหรับธุรกิจที่มีเงินทุนดั้งเดิมไม่มาก แต่มีธุรกิจที่มีอนาคตและมีแนวคิดดีพอที่จะกู้ยืมจากภายนอกได้ นำเสนอใจว่าวงการธุรกิจเรียกการปรับโครงสร้างทางการเงินโดยใช้เงินกู้เพิ่มขึ้นมาว่า Financial Leverage ซึ่งมีรากศัพท์มาจากคำว่า lever (ไม้คาน) นั่นเอง¹

การยืมแรงไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการเงินเท่านั้น ในโลกความเป็นจริง เรายังพบการ “ยืมแรง” หรือ “ขอแรง” ในรูปแบบต่างๆ มากมาย เช่น การยืมแรงเกี่ยวข้องกับเครื่องมือที่เรียกว่า “ลงแขก” ไปจนถึงการ “ขอแรง” ในการทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ทางอินเทอร์เน็ตมากมาย ตัวอย่างที่น่าสนใจในการยืมแรงทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ผ่านทางอินเทอร์เน็ตแก่การพัฒนาซอฟต์แวร์ที่เรียกว่า “โอเพนซอร์ส” (Open-Source Software) ซึ่งหมายถึงซอฟต์แวร์ที่เปิดเผยโปรแกรมต้นฉบับ (Source Code) ให้แก่ทุกคนที่สนใจใช้โดยไม่คิดค่าลิขสิทธิ์ การพัฒนาซอฟต์แวร์ดังกล่าวมักทำโดยอาสาสมัครจำนวนมาก ซึ่งศึกษาโปรแกรมต้นฉบับและช่วยกันแก้ไขข้อผิดพลาด (Bug) ต่างๆ ทำให้ได้ซอฟต์แวร์ที่มีข้อผิดพลาดน้อย ตัวอย่างของ

¹ อย่างไรก็ตาม การยืมแรงไม่เหมือนจะมีต้นทุน คือดอกเบี้ย ที่ต้องจ่ายให้กับเจ้าหนี้ นอกจากนี้ บริษัทยังอาจล้มละลายได้ หากมีหนี้สินมากเกินไป

ซอฟต์แวร์แบบโอเพนซอร์สได้แก่ระบบปฏิบัติการลินุกซ์ (Linux) และเว็บเบราว์เซอร์ไฟร์ฟอกซ์ (Firefox) ซึ่งเชื่อกันว่ามีคุณภาพดีกว่าระบบปฏิบัติการวินโดวส์ (Windows) และเว็บเบราว์เซอร์อินเทอร์เน็ตเอกซ์พลอเรอร์ (Internet Explorer) ซึ่งพัฒนาโดยบริษัทไมโครซอฟต์ ในทำนองเดียวกัน สารานุกรมออนไลน์ชื่อ วิกีพีเดีย (Wikipedia) ซึ่งอาศัยการยืมแรงจากอาสาสมัครทั่วโลกในการจัดทำ ก็เป็นสารานุกรมที่มีจำนวนรายการมากที่สุดในโลกมากกว่าสารานุกรมที่จัดทำโดยผู้เชี่ยวชาญอย่างบริตานิกา (Britanica) หลายสิบเท่า ในขณะที่เชื่อกันว่ามีระดับของความถูกต้องแม่นยำที่ไม่แตกต่างกันมากนัก (ดูภาพที่ 2)

มองในมุมกลับ การไม่สามารถยืมแรงผู้อื่นมาช่วยได้ถือเป็นการเสียโอกาส ตัวอย่างของการเสียโอกาสในการยืมแรงเพื่อการปฏิรูปประเทศไทย ก็คือ การที่กฎระเบียบต่างๆ ของกระทรวงศึกษาธิการเป็นปัญหา จนทำให้ภาคีทั้งหลายไม่สามารถมีส่วนร่วมในการช่วยจัดการศึกษาได้ ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายพ่อแม่แบบกลุ่มที่ต้องการจัดการศึกษาทางเลือกแบบโฮมสคูล (Home School) และภาคธุรกิจที่ต้องการจัดการศึกษาแบบเรียนควบคู่ไปกับการฝึกงานภาคปฏิบัติ ดังตัวอย่างของโรงเรียนปัญญากวีวัฒน์ของบริษัท ซี.พี. เซเว่นอีเลฟเว่น จำกัด (มหาชน)

ภาพที่ 2 เปรียบเทียบงานสร้างสรรค์แบบโอเพนซอร์ส และงานมีลิขสิทธิ์

วิกิพีเดีย

มีจำนวนรายการมากกว่า
ในขณะที่ความถูกต้องใกล้เคียง

บริตานิกา

Linux

มีความปลอดภัยสูงกว่าและข้อ
ผิดพลาด (bug) น้อยกว่า

Windows

Firefox

โอเพนซอร์ส

มีลูกเล่นมากกว่า
และมีความปลอดภัยสูงกว่า

Explorer

งานมีลิขสิทธิ์

1.3

โมเดล "ลดคอขวด"

ตัวอย่างหนึ่งของการเร่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็คือ การ "ลดคอขวด" ที่ขัดขวางไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น เช่น แม้ว่าจะรายได้ของประชาชนในประเทศจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดระดับความแพร่หลายของอินเทอร์เน็ตดังที่กล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีปัจจัยอื่นๆ อีกมาก ทั้งในด้านอุปสงค์และด้านอุปทาน ซึ่งต่างมีผลในการกำหนดระดับความแพร่หลายของอินเทอร์เน็ต ทั้งนี้หากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเป็น "คอขวด" ระดับความแพร่หลายของอินเทอร์เน็ตก็จะต่ำกว่าที่ควรจะเป็น (ดูตัวอย่างในภาพที่ 3)

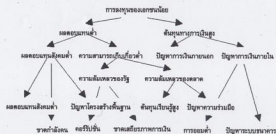
ภาพที่ 3 ปัจจัยที่กำหนดระดับการแพร่หลายของอินเทอร์เน็ต

หากเราสามารถระบุได้ว่า ในช่วงเวลาหนึ่งๆ "คอขวด" ที่เป็นอุปสรรคต่อการแพร่หลายของอินเทอร์เน็ตอยู่ที่จุดใด และสามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้ แม้ปัญหานั้นจะเป็นปัญหาเล็กๆ แต่ถ้าได้รับการแก้ไขอย่างเหมาะสม ระดับความแพร่หลายของอินเทอร์เน็ตก็อาจเพิ่มสูงขึ้นได้อย่างรวดเร็ว เช่น ในกรณีของประเทศไทย การศึกษาของ สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ และ เตือนเด่น นิคมบริรักษ์ เมื่อปี 2540 ทำให้ทราบว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว อุปสรรคต่อการแพร่หลายของอินเทอร์เน็ตในประเทศไทยเกิดจากอัตราค่าบริการที่อยู่ในระดับสูงเกินไป ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุต่างๆ เช่น การที่การสื่อสารแห่งประเทศไทยกำหนดราคาขั้นต่ำในการให้บริการอินเทอร์เน็ต ซึ่งมีผลในการจำกัดไม่ให้ผู้ให้บริการสามารถลดอัตราค่าบริการลงมาได้ ทั้งๆ ที่มีผู้ประกอบการจำนวนมากในตลาด เมื่อยกเลิกการกำหนดราคาลดงต่ำลง ความแพร่หลายของอินเทอร์เน็ตในประเทศไทยก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากการแข่งขันทางราคาที่ตามมา

ในด้านเศรษฐศาสตร์การพัฒนา (Development Economics) เชื่อกันว่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะเกิดจากการลงทุนของภาคเอกชน ศาสตราจารย์ดาเนียล รอดริก (Dani Rodrik) แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้เสนอเครื่องมือในการวิเคราะห์คอขวดในการพัฒนาเศรษฐกิจที่เรียกว่า Growth Diagnostic Tool (ดูภาพที่ 4 ประกอบ) เราสามารถใช้เครื่องมือนี้วิเคราะห์ได้ว่า การที่ภาคเอกชนของบางประเทศมีการลงทุนในระดับต่ำนั้นมีสาเหตุมาจากอะไร เช่น เกิดจากอัตราผลตอบแทนในการลงทุนที่ต่ำ หรือการที่ต้นทุนทางการเงินสูงเกินไป และสามารถได้ไปเป็นทอดๆ จนพบสาเหตุที่เป็นต้นตอที่แท้จริงของปัญหา ซึ่งช่วยทำให้การแก้ไขปัญหาดังกล่าวทำได้ตรงจุดมากขึ้น ประชาคมปฏิรูปในประเทศไทยควรมีการวิเคราะห์คอขวดของระบบต่างๆ ที่เป็นเป้าหมายในการปฏิรูป เพื่อให้ทราบว่าควรใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดในการปฏิรูประบบที่จุดใดก่อน

ภาพที่ 4 การวิเคราะห์เครือข่ายในการพัฒนาเศรษฐกิจ
ของศาสตราจารย์ดามิ รอดริก

1.4

โมเดล "ผีเสื้อกระพือปีก"

นักปฏิรูปสังคมให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงต่อปรากฏการณ์ที่เรียกกันว่า "ผลกระทบผีเสื้อ" (Butterfly Effect) ซึ่งระบุว่า ผีเสื้อตัวหนึ่งที่กระพือปีกที่ประเทศไทย อาจทำให้เกิดพายุฝนในประเทศที่ห่างไกลได้ ทั้งนี้เนื่องจากดินฟ้าอากาศของโลกเป็น "ระบบโกลาหล" (Chaotic System) หรือระบบที่มีความอ่อนไหวสูงต่อสภาพตั้งต้น (Sensitive to Initial Condition) แรงลมจากการกระพือปีกของผีเสื้อตัวหนึ่ง จึงอาจถูกขยายใหญ่จนกลายเป็นลมพายุได้

(ดูเรื่องระบบโกลาหลได้ใน สมเกียรติ, 2546)

ในทางวิศวกรรมศาสตร์ได้มีการประยุกต์ใช้ทฤษฎีโกลาหล (Chaos Theory) ให้เป็นประโยชน์อย่างน่าสนใจหลายตัวอย่าง เช่น การสร้างเลเซอร์โกลาหล (Chaotic Laser) ที่มีกำลังมากกว่าเลเซอร์ทั่วไป การจรวจออกแบบเครื่องบิน F-16 ให้ไม่เสถียร (unstable) เพื่อให้สามารถขับเคลื่อนได้อย่างรวดเร็ว และการส่งยานอวกาศไปยังดวงจันทร์แบบประหยัดพลังงาน

การส่งยานอวกาศไปยังดวงจันทร์โดยทั่วไปจะใช้วิธีการที่เรียกว่า Hohmann Transfer (ภาพที่ 5 (ก)) ซึ่งเริ่มจากการส่งยานอวกาศขึ้นไปโคจรรอบโลก แล้วจุดระเบิดแรงเครื่องให้ยานพ้นจากวงโคจรของโลกไปยังดวงจันทร์ และเมื่อใกล้ถึงดวงจันทร์ก็จะจุดระเบิดจรวดย้อนกลับ (retro-rocket) เพื่อชะลอให้ยานอวกาศช้าลงพอที่จะเข้าสู่วงโคจรของดวงจันทร์ได้โดยไม่เลยออกไป วิธีนี้มีจุดอ่อนคือ ต้องใช้พลังงานมาก โดยลำพังค่าเชื้อเพลิงสำหรับจรวดย้อนกลับก็สูงถึง 4.5 พันล้านบาท

เพื่อแก้ปัญหานี้ เอ็ดวาร์ด เบลบริโน (Edward Belbruno) อดีตวิศวกรขององค์การนาซา (NASA) ได้เสนอให้ใช้เส้นทางที่เรียกว่า fuzzy-boundary trajectory ในหนังสือของเขาที่ชื่อ *Fly Me to the Moon* เขาอธิบายว่า วิธีของเขาอาศัยหลักทฤษฎีโกลาหล ซึ่งช่วยให้ยานอวกาศ Hiten ของญี่ปุ่นสามารถใช้พลังงานเพียงเล็กน้อยในการเดินทางไปยังดวงจันทร์ แม้การเดินทางดังกล่าวจะใช้เวลานานถึง 5 เดือน เพราะต้องอ้อมไปถึง 1 ล้านไมล์เพื่อใช้เส้นทางที่แรงดึงดูดของโลก ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ ที่มีต่อยานอวกาศหักล้างกันพอดี (ภาพที่ 5 (ข))

ภาพที่ 5 เส้นทางการส่งยานอวกาศไปดวงจันทร์
ตามแนวทางของ Hohmann และ Belbruno

(ก) Hohmann Transfer

(ข) Trajectory 363 Belbruno

คำถามก็คือ ในการปฏิรูปสังคมซึ่งซับซ้อนกว่าการแก้ปัญหาทางวิศวกรรมหลายเท่า เราจะสามารถหาจุด “มีเล็กระลอก” ได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น เราจะมั่นใจได้อย่างไรว่าการปฏิรูปของเราจะได้ผล เพราะการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ทั้งที่ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ อาจสามารถเบี่ยงเบนหรือกระทั่งหักล้างการปฏิรูปของเราได้เช่นกัน? ในปัจจุบัน เรายังไม่มีทฤษฎีใดที่จะช่วยให้การปฏิรูปสังคมตามแนวทางนี้ประสบความสำเร็จ นอกจากต้องใช้วิธี “ลองถูกลองผิด” ประกอบกับ “จินตนาการ” ที่ได้จากทฤษฎีโกสาลเหล่านี้

ตัวอย่างที่อาจให้ความหวังแก่เราว่าการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเรื่องเล็กๆ อาจส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงตามแนวคิด “ผลกระทบมีเล็” เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ก็คือ ความสำเร็จที่เมืองใหญ่ หลายแห่งในสหรัฐอเมริกาสามารถลดอาชญากรรมต่างๆ เช่น การลักเล็กขโมยน้อย จากการปรับปรุงเมืองให้สะอาดเรียบร้อย ลบ “จิตรกรรมฝาผนัง” (Grafitti) ของเด็กวัยรุ่น และปรับปรุงบ้านเรือนที่ทรุดโทรมให้อยู่ในสภาพดี เรื่องนี้ถูกเล่าไว้อย่างละเอียดในหนังสือ *The Tipping Point* ของ มัลคอล์ม กลัดเวลล์ (Malcolm Gladwell)

1.5

โมเดล “เว็อนโซสูงอม”

ระบบซับซ้อนบางระบบมีแนวโน้มที่จะ “จัดตัวเองเข้าสู่ภาวะวิกฤต” (Self-organizing Criticality) ดังตัวอย่าง “โมเดลกองทราย” (Sand Pile Model) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า โดยปกติ การโปรยเม็ดทรายลงบนพื้นที่จะไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรมาก จนกระทั่งถึงจุดหนึ่ง ซึ่งการโปรยทรายลงไปอีกเพียงเม็ดเดียว อาจทำให้กองทรายที่อยู่ในสภาพสูงอม หรือ “สภาพวิกฤต” พังทลายลงมาทั้งกอง จากการกระทบกับเนินทอดๆ ของเม็ดทราย (ดูโมเดลกองทรายใน สมเกียรติ, 2544)

ในโลกความเป็นจริง มีตัวอย่างในทำนองเดียวกัน ซึ่งแรงกระทบเบาๆ จากภายนอก อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ได้ เช่น ในสหรัฐอเมริกาเคยมีเหตุการณ์ที่เหยียบจำนวนมากต้องถูกยกเลิก เพราะสนามบินถูกปิด เนื่องจากมีผู้โดยสารคนหนึ่งล้มของไว้บนเครื่องบิน แล้ววิ่งสวนทางออกมาเขาของหลังจากผ่านด่านตรวจคนเข้าไปแล้ว ซึ่งทำให้เครื่องบินลำนั้นขึ้นบินไม่ได้ และเครื่องบินลำอื่นๆ ก็ไม่สามารถขึ้นลงได้เช่นกัน เนื่องจากสนามบินถูกออกแบบให้มีประสิทธิภาพในการทำงานสูงมากจนไม่ได้เผื่อสำหรับกรณีรับมือกับกรณีฉุกเฉินไว้เลย

แนวความคิดเรื่อง “เว็อนโซที่สูงอม” ยังอาจช่วยให้เราเข้าใจได้ว่า เหตุใดการลอบปลงพระชนม์อาร์กดยุกฟรานซ์ เฟร็ดริช (Archduke Franz Ferdinand) มกุฎราชกุมารแห่งจักรวรรดิออสเตรีย-ฮังการี โดยชาวเซอร์เบีย

จึงเป็นเหตุให้เกิดสงครามใหญ่ในยุโรป ซึ่งถูกลามกลายมาเป็นสงครามโลกครั้งที่ 1 ทั้งที่พระองค์ไม่เป็นที่ชื่นชอบของชาวออสเตรียเท่าใดนัก คำตอบก็คือ สภาพของยุโรปในขณะนั้น "สุกงอม" อยู่แล้ว จากการที่ประเทศต่างๆ ซึ่งมีความขัดแย้ง ได้จับกลุ่มกันเป็นพันธมิตร 2 กลุ่ม คือกลุ่ม "ไตรพันธมิตร" (The Triple Alliance) ซึ่งประกอบด้วยเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี และอิตาลี ฝ่ายหนึ่ง กับกลุ่ม "ไตรภาคี" (Triple Entente) ซึ่งประกอบด้วยฝรั่งเศส อังกฤษ และรัสเซีย อีกฝ่ายหนึ่ง โดยทั้งสองฝ่ายพร้อมที่จะเผชิญหน้ากัน

ในตลาดเงินและตลาดทุนต่างๆ เช่น ตลาดหุ้น เราก็มักพบเหตุการณ์ที่การเปลี่ยนแปลงเล็กๆ เช่น ข่าวลือที่ดูเหมือนไม่ได้มีความสำคัญมาก สามารถทำให้ตลาดเกิดความแตกตื่นถึงขั้นโกลาหลได้บ่อยครั้ง ดังการ์ตูนล้อเลียนในภาพที่ 6 การแห่ตามกัน (herding) เช่นนี้เองที่ทำให้ตลาดเงินและตลาดทุนมีแนวโน้มที่จะ "จัดตัวเองเข้าสู่ภาวะวิกฤต" ซึ่งเปราะบางต่อการได้รับผลกระทบ ดังตัวอย่างการเกิดเหตุการณ์ "จันทร์มืด" (Black Monday) เมื่อปี 1987 ซึ่งดัชนีราคาหลักทรัพย์ดาวโจนส์ของสหรัฐอเมริกาลดลงถึงร้อยละ 22.6 ในวันเดียว หรือการเกิดวิกฤตการณ์ซับไพรม์ของสหรัฐอเมริกาเมื่อปี 2007 ซึ่งในที่สุดได้กลายมาจนกลายเป็นวิกฤตการณ์การเงินโลก

ภาพที่ 6 การ์ตูนล้อเลียนการแห่ตามกัน (herding) ในตลาดหุ้นอย่างไม่มีเหตุผล

International Herald Tribune, October 27, 1989. Kal, Cartoonists and Writers Syndicate, 1989.

ปัญหาในการปฏิรูปลังคมโดยแนวคิดนี้ กัดล้ายกับปัญหาในการปฏิรูปลังคมแบบ "ผีเสื้อกระพือปีก" คืออย่างมากที่เราจะรู้ว่าจะไปถึงจุดวิกฤตแล้วหรือยัง เราแค่เพียงว่าเราควรออกแบบระบบให้ไม่เข้าสู่ภาวะ "สุกงอม" ซึ่งอ่อนไหวมากที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ไม่พึงประสงค์ เช่น ความเสี่ยง การสร้างความตึงเครียดหรือความขัดแย้งของคนกลุ่มต่างๆ หรือหลีกเลี่ยงการออกแบบระบบที่เน้นประสิทธิภาพมากเกินไป โดยไม่ได้เผื่อไว้สำหรับ

กรณีฉุกเฉิน ในทางตรงกันข้าม เราควรพยายามผลักดันระบบให้เข้าสู่ภาวะ "สุกงอม" ที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ โดยการสร้างความรู้ที่จำเป็น การสร้างเครือข่าย และสะสมทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการปฏิรูป ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

2

สังคมในฐานะระบบซับซ้อน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า เราจึงไม่สามารถนำเอาแนวคิดเรื่อง "จุดคานวัด" ของโลกทัศน์แบบจักรกล มาประยุกต์ใช้ในทางสังคมได้โดยง่าย เพราะสังคมเป็น "ระบบซับซ้อน" (Complex System) ซึ่งหมายถึงระบบที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งมีความหลากหลาย (Diversity) ดังจะเห็นได้จากกว่าที่แต่ละสังคมจะประกอบไปด้วยคนที่หลากหลายและแตกต่างกันในมิติต่างๆ
 2. องค์ประกอบเหล่านี้มีความเชื่อมต่อกัน (Connectedness) และมีการกระทำขององค์ประกอบแต่ละส่วนส่งผลซึ่งกันและกัน (Interdependence)
 3. ระบบมีการปรับตัว (Adaptation) ตลอดเวลา ไม่หยุดนิ่ง
- การที่สังคมเป็นระบบซับซ้อนนั้นมีความต่อเนื่องทางในการวิเคราะห์ สังคมเป็นอย่างมาก กล่าวคือ โดยทั่วไป สังคมมักมีความทนทานต่อแรงกระแทก (Robustness) ได้ดีพอสมควร เช่น แม้เกิดภัยธรรมชาติเช่นแผ่นดินไหวหรือสึนามิ ระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมก็ยังคงดำเนินต่อไปได้ อย่างไร

ก็ตาม ในสภาวะ "เวือนโซสุกงอม" ซึ่งพบไม่บ่อยนัก การเปลี่ยนแปลงเล็กๆ ในสังคมอาจทำให้เกิดเหตุการณ์ใหญ่ได้ ผลที่ตามมาก็คือ เราไม่สามารถทำนายผลลัพธ์ของระบบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้โดยง่าย ทั้งนี้ยังไม่ต้องกล่าวถึงการทำ "จุดคานวัด" ซึ่งจะยากขึ้นไปอีก นอกจากนี้ หากพบ "จุดคานวัด" ค่าตอบที่พบในวันนี้ก็อาจจะใช้ไม่ได้ในอนาคต เนื่องจากระบบมีการปรับตัวตลอดเวลา เช่น การออกกฎหมายไม่ให้นักการเมืองถือครองหุ้นในบริษัทที่รับสัมปทานจากรัฐจะได้ผลประโยชน์ช่วงแรกๆ เท่านั้น เมื่อนักการเมืองปรับตัวและหาทางหลบเลี่ยงได้ กฎดังกล่าวก็จะใช้ไม่ได้ผล เราจึงต้องสร้างความรู้เพื่อแสวงหาคำตอบใหม่ตลอดเวลา

สิ่งที่ไม่ควรลืมก็คือ การที่เราจะสามารถใช้ประโยชน์จาก "จุดคานวัด" ได้ เราจำเป็นต้องมี "ไม้คาน" ซึ่งหมายถึงเครื่องมือในการปฏิรูป และ "จุดค้ำจุด" ซึ่งหมายถึงโครงสร้างพื้นฐานรองรับการใช้เครื่องมือดังกล่าว ผู้เขียนเชื่อว่า "สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา" เป็นเสมือน "ไม้คาน" หรือเครื่องมือที่ภาคประชาสังคมใช้ในการทำงานใน "แนวตั้ง" กับรัฐ ส่วน "INN" ซึ่งเป็นแนวคิดในการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมที่สัมพันธ์กันใน "แนวราบ" เป็นเสมือน "จุดค้ำจุด" ของไม้คานแห่งการปฏิรูปดังกล่าว

3

"สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา" ในฐานะที่เป็น "ไม้คาน"

แนวคิด "สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา" ถูกนำเสนอโดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการปฏิรูป "ภูเขา" ในที่นี้หมายถึงปัญหาใหญ่

ที่มีความยากลำบากที่จะแก้ไข ส่วนสามเหลี่ยมนั้นประกอบด้วย การสร้างความรู้ การเคลื่อนไหวทางสังคม และการเชื่อมต่อกับการเมือง (ดูภาพที่ 7) แนวคิด “สามเหลี่ยมเชื่อย้อนภูเขา” ได้รับการประยุกต์ใช้ในการปฏิรูประบบสุขภาพ ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างสูง

ภาพที่ 7 ปฏิรูปสังคมด้วย “สามเหลี่ยมเชื่อย้อนภูเขา”

การเชื่อมต่อการเมือง

การสร้างความรู้

การเคลื่อนไหวทางสังคม

อย่างไรก็ตาม สำหรับนักปฏิรูปจำนวนไม่น้อย “สามเหลี่ยมเชื่อย้อนภูเขา” ยังคงเป็น “เส้นหมับภูเขา” อยู่ เพราะแม้จะสอดคล้องกับสามัญสำนึก แต่ก็ยังฟังดูเป็นนามธรรม ทำให้ไม่ทราบว่าจะประยุกต์ใช้อย่างไรในทางปฏิบัติ เราจึงควรถอดแนวคิดในสามเหลี่ยมเชื่อย้อนภูเขาออกมาให้เป็นรูปธรรม เพื่อให้สามารถใช้ในการปฏิบัติได้ง่ายยิ่งขึ้น สามเหลี่ยมจึงจะสามารถเป็น “ไม้คาน” ในการปฏิรูปสังคมได้

3.1

การสร้างความรู้

บ่อยครั้งที่เรามักได้ยินว่า เรื่องที่เป็นปัญหานั้นไม่ต้องการการศึกษาวิจัยใดๆ อีกแล้ว ขอเพียงแต่รัฐบาลหรือผู้มีอำนาจลงมือแก้ปัญหาเสีย ปัญหา ก็จะหมดไปทันที ในบางกรณี คำกล่าวนี้อาจเป็นความจริง แต่ส่วนมากก็ ไม่เป็นความจริง และเป็นเพียงการสะท้อนความเชื่อในเชิงอำนาจนิยม ว่าการ ปฏิรูปใดๆ ต้องเริ่มจากฝ่ายการเมืองหรือผู้มีอำนาจเท่านั้น

แม้ว่า ศ.นพ.ประเวศ วะสี จะกล่าวไว้หลายครั้งว่า การสร้างความรู้เป็นขั้นตอนที่ต้องมาก่อนเสมอในสามเหลี่ยมเชื่อย้อนภูเขา แต่ในทางปฏิบัติ เราก็มักจะพบเห็นความพยายามของนักปฏิรูปในการเคลื่อนไหวหรือการ ไม่เน้นฝ่ายการเมืองก่อนการสร้างความรู้ให้กระจ่างชัดอยู่บ่อยครั้ง

วิธีที่เราจะตรวจสอบว่าเรามีความรู้เพียงพอที่จะแก้ปัญหาหรือไม่ ก็คือ การตั้งคำถามในเชิงสมมติว่า หากเราสามารถ “กระซิบ” นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี หรือผู้มีอำนาจต่าง ๆ ซึ่ง “คงคาเห็นธรรม” พร้อมทั้งจะแก้ปัญหา ประเทศโดยไม่สนใจกลุ่มผลประโยชน์แล้ว เราจะ “กระซิบ” ให้ท่านดำเนินการอย่างไร หากเราไม่สามารถตอบได้อย่างมีรายละเอียดและเป็นรูปธรรมพอ ก็หมายความว่าเรายังไม่มีความรู้ที่เราคิดเอาเองว่ารู้แล้ว หรือแม้พอจะมีความรู้อยู่บ้าง ความรู้นั้นก็ยังไม่เพียงพอต่อการสนับสนุนการปฏิรูป ทั้งนี้ ความรู้ที่จะสามารถสนับสนุนการปฏิรูปได้จะต้องมีลักษณะดังนี้

- ผ่านการตรวจสอบกับหลักฐานต่างๆ อย่างเพียงพอที่จะยุติข้อสงสัยที่สำคัญต่างๆ ทำให้การปฏิรูปสามารถเดินหน้าไปได้ โดยไม่ต้องมา

ตกเบี่ยงกันในเรื่องความถูกต้องของแนวทางในการปฏิรูปอย่างต่อเนื่อง

- มีข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมเพียงพอ เช่น สามารถเขียนเป็นกฎหมายในรูปของพระราชบัญญัติหรือกฎหมายลูกต่างๆ หรือมติคณะรัฐมนตรีได้

- ต้องพิจารณาถึงปัจจัยสนับสนุนและข้อจำกัดในการปฏิรูปจริง ซึ่งหมายความว่า ผู้เสนอจะต้องตระหนักถึงความต้องการและข้อจำกัดของผู้มีส่วนได้เสียฝ่ายต่างๆ ทั้งฝ่ายราชการและฝ่ายการเมือง ในการจัดทำข้อเสนอทางนโยบาย

ผู้เขียนเห็นว่า ประชาคมวิชาการที่ทำงานด้านการปฏิรูปควรร่วมกันตั้งเครือข่ายเขียนเรื่องการสร้างความรู้เพื่อการปฏิรูปสังคม และจัดเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน

3.2

การสื่อสารกับสังคม

เมื่อมองถึงความรู้ที่จำเป็นต่อการปฏิรูปแล้ว การสื่อสารกับสังคมก็จะเป็นขั้นตอนสำคัญที่ต้องดำเนินการต่อไป ความท้าทายในขั้นตอนนี้ก็คือการแปลงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องให้เป็น "สาร" ที่ง่ายต่อการ "เข้าใจ" และ "กินใจ" กลุ่มเป้าหมาย โดยพยายามแปลงความหมายของปัญหาและข้อเสนอทางนโยบายต่างๆ ให้เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของกลุ่มเป้าหมาย ทั้งนี้ควรระลึกว่าประเด็นและแนวทางในการสื่อสารกับสังคมจำต้องมีการปรับอยู่ตลอดเวลา เช่น ประเด็นในการรณรงค์ให้เกิดความตื่นตัวในช่วงแรก ย่อมจะต้อง

แตกต่างจากประเด็นในช่วงรณรงค์ให้ฝ่ายการเมืองยอมรับข้อเสนอทางนโยบาย นอกจากนี้ยังควรปรับแนวทางในการสื่อสารกับสังคมตลอดเวลา เพราะเมื่อเวลาผ่านไป ผู้รับสารอาจชินต่อสารที่ได้รับ จนการสื่อสารไม่มีประสิทธิภาพ

นักปฏิรูปสังคมมักพบในเชิงท้อแท้ว่า สื่อมวลชนไม่ให้ความสำคัญกับการรายงานความเคลื่อนไหวในการปฏิรูปของตน ซึ่งก็อาจมีส่วนจริงจากธรรมชาติของสื่อมวลชนที่มักให้ความสนใจกับปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ในอีกด้านหนึ่ง นักปฏิรูปสังคมควรตั้งคำถามต่อตนเองด้วยว่า ได้เลือกประเด็นในการปฏิรูปที่สำคัญเพียงพอ และสามารถนำเสนอได้อย่าง "เข้าใจ" และ "กินใจ" หรือยัง โดยควรเรียนรู้ที่จะเข้าใจชีวิตและข้อจำกัดของสื่อมวลชน

สื่อมวลชนเองก็อยู่ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง การเกิดขึ้นของโทรทัศน์ดาวเทียมและเคเบิลทีวีหลายร้อยช่อง วิทยุชุมชนหลายพันสถานี ตลอดจนสื่อใหม่ เช่น อินเทอร์เน็ต ได้เปลี่ยนภูมิทัศน์ของสื่อ จากเดิมที่ช่องทางการสื่อสารเป็นข้อจำกัด กลายเป็นความสนใจของผู้บริโภคสื่อเป็นข้อจำกัดแทน นอกจากนี้ การหลอมรวมของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (Media Convergence) ได้เริ่มเปลี่ยนวิธีการทำงานของสื่อมวลชนในประเทศไทยแล้ว การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญที่ควรจับตามองอย่างใกล้ชิด และเรียนรู้โดยการลองผิดลองถูกจากการปฏิบัติจริง เพื่อหาแนวทางในการสื่อสารกับสังคมอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด

น่าเสียดายว่า แม้ว่าจะมีความรู้ในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทางธุรกิจจะได้รับการพัฒนาไปไกลมาก แต่องค์ความรู้ในการตลาดเชิงสังคม (Social Marketing) กลับยังไม่ได้รับการพัฒนาให้ไปไกลเท่าที่ควร ผู้เขียนมีความเห็นว่า นักปฏิรูปสังคมควรเอาใจใส่ในเรื่องการสื่อสารให้มากขึ้น โดยควรเรียนรู้และปรับใช้ประสบการณ์ของภาคธุรกิจ เพื่อพัฒนาทักษะในการสื่อสารกับสังคม ประชาคมปฏิรูปและประชาคมสื่อควรจัดให้มีการสังเคราะห์

องค์ความรู้เรื่องการสื่อสารเพื่อการปฏิรูปสังคม และจัดหลักสูตรฝึกอบรมให้แก่ภาควิชาการและภาคประชาสังคม

3.3

การผลักดันทางการเมือง

ในปัจจุบัน การเมืองไทยได้เปิดกว้างกว่าในอดีต ในแง่ที่เกิดเวทีจำนวนมากให้ภาคส่วนต่างๆ ของสังคมสามารถมีส่วนร่วมได้ ทั้งหน่วยงานด้านนิติบัญญัติ หน่วยงานด้านบริหารในส่วนกลางและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรด้านตุลาการ ตลอดจนองค์กรอิสระต่างๆ เช่น คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ปปช.) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ตลอดจนองค์กรต่างๆ อีกจำนวนหนึ่งที่ต้องจัดตั้งขึ้นตามรัฐธรรมนูญกำหนด เช่น องค์กรเพื่อปฏิรูปกฎหมาย องค์กรเพื่อปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม องค์กรอิสระเพื่อการคุ้มครองผู้บริโภค ในฝ่ายตุลาการเองก็มีทั้งศาลยุติธรรม ศาลปกครอง ศาลรัฐธรรมนูญ ตลอดจนแผนกต่างๆ ภายในศาลยุติธรรม เช่น ศาลคดีผู้บริโภค ซึ่งมีกระบวนการพิจารณาคดีที่เป็นมิตรกับประชาชนมาก เช่นเดียวกับเครื่องมือที่ภาคประชาสังคมสามารถใช้ในการตรวจสอบและต่อรองกับรัฐ เช่น สิทธิในการเข้าชื่อเสนอกฎหมาย การเข้าถึงข้อมูลโดยกฎหมายข้อมูลข่าวสารของราชการ และสิทธิของประชาชนในด้านต่างๆ ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่า นักปฏิรูปสังคมยังใช้ประโยชน์จากองค์กรและกลไกต่างๆ เหล่านี้ไม่มากเท่าที่ควร และมักใช้ในเชิงรับ คือ

ใช้เฉพาะเพื่อขัดขวางการกระทำของรัฐที่ตนคิดว่าจะก่อให้เกิดผลเสีย เช่น การฟ้องศาลยุติธรรมหรือศาลปกครอง เพื่อให้ศาลมีคำสั่งคุ้มครองสิทธิของตน แต่ยังไม่ได้ใช้ในเชิงรุก ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงลึกดันให้ข้อเสนอของตนเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายหรือกระบวนการทางนิติบัญญัติ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ประชาชนยังมองเครื่องมือในการมีส่วนร่วมทางการเมืองเหล่านี้ในฐานะที่เป็น “เบรก” ไม่ได้มองในฐานะ “คันเร่ง” เช่น ไม่มีการฟ้องร้องให้รัฐบาลออกกฎหมายลูกซึ่งจำเป็นต่อการป้องกันการผูกขาดทางเศรษฐกิจให้ครบถ้วน ทั้งที่เวลาส่งเดมาเกือบ 10 ปีแล้ว เป็นต้น การใช้เฉพาะ “เบรก” โดยไม่ใช้ “คันเร่ง” ทำให้ขอบเขตในการปฏิรูปโดยประชาชนถูกจำกัดเป็นอย่างมาก

สาเหตุที่ใช้ประโยชน์จากองค์กรและกลไกต่างๆ น้อยกว่าที่ควร อาจเนื่องมาจากการที่องค์กรและกลไกต่างๆ เหล่านี้ยังมิใช่จำกัคอยู่มาก เช่น องค์กรบางแห่งไม่มีประสิทธิภาพ ในขณะที่กลไกต่างๆ ที่มีอยู่ เช่น การเข้าถึงข้อมูลตามกฎหมายข้อมูลข่าวสารยังมีความล่าช้า และการรวบรวมรายชื่อประชาชนเพื่อเสนอกฎหมายยังมีต้นทุนที่สูงเกินไป ซึ่งก็จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่า ปัญหาการใช้ประโยชน์น้อยยังเกิดจากการที่นักปฏิรูปสังคมมีความเข้าใจในการทำงานขององค์กรและกลไกต่างๆ เหล่านี้น้อยเกินไปด้วย

การใช้ประโยชน์จากองค์กรและกลไกต่างๆ เหล่านี้ยังเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อนักปฏิรูปเข้าใจอย่างเพียงพอในกระบวนการกำหนดนโยบาย ทั้งกระบวนการนิติบัญญัติ การบริหาร ตุลาการ การเมืองระดับท้องถิ่น และองค์กรอิสระที่เกี่ยวข้อง เช่น ต้องเข้าใจกระบวนการนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรีให้ออกเป็นมติคณะรัฐมนตรี โดยไม่ถูกขัดขวางจากหน่วยราชการที่เสียผลประโยชน์ ต้องเข้าใจกระบวนการในการพิจารณากฎหมายของรัฐบาล ทั้งการพิจารณาร่างกฎหมายที่เสนอขึ้นใหม่และการแก้ไขกฎหมาย

แนวความคิดเรื่อง INN เป็นอีกแนวความคิดหนึ่งที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นำเสนอเป็นเครื่องมือในการทำงานทางสังคม โดยเชื่อว่าจะนำไปสู่ "โครงสร้างแห่งความสุข" ซึ่งจะช่วยให้ภาคประชาสังคมหลุดพ้นจากภาวะติดขัดที่คิดว่าตนไร้อำนาจ (powerless) จนมีแต่ความรู้สึกท้อแท้สิ้นหวัง (hopeless)

INN ประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ

I = Individual หมายถึงปัจเจกชนแต่ละคนซึ่งมีศักดิ์ศรีและมีคุณค่า

N = Node หมายถึงการที่ปัจเจกชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มเล็กๆ หรือจัดตั้งองค์กรด้านประชาสังคม

N = Network หมายถึงการเชื่อมโยงระหว่างบุคคลและเครือข่าย

ผู้เขียนคิดว่าประชาคมปฏิบัติควรมีแนวทางที่ชัดเจนในการพัฒนา INN ทั้งสามระดับ เพื่อสร้างรากฐานในการปฏิบัติดังนี้

ที่มีอยู่ ตลอดจนเข้าใจกระบวนการยุติธรรมในด้านเขตอำนาจศาลและวิธีการฟ้องร้องคดีที่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ นักปฏิรูปยังควรเข้าใจแรงจูงใจ (Incentive) และข้อจำกัด (Constraint) ของผู้ดำเนินการเมือง (Political Actor) ที่สำคัญ โดยควรมีความสามารถในการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder Analysis) และกลุ่มผลประโยชน์ (Interest Group) ว่าแต่ละกลุ่มจะสนับสนุนหรือขัดขวางการปฏิรูปในส่วนตัว และจะสามารถสร้างแนวร่วมเพื่อการปฏิรูปได้อย่างไร มีเจตนาภาคประชาสังคมก็จะต้องบ่งชี้ต่อไปอีกว่า ฝ่ายการเมืองหรือราชการขัดขวางการปฏิรูป ทั้งที่ในหลายกรณี ปัญหาเกิดขึ้นเพียงเพราะข้อเสนอในการปฏิรูปนั้นไม่ได้พิจารณาถึงแรงจูงใจและข้อจำกัดต่างๆ อย่างเพียงพอ ประเด็นเหล่านี้ควรถูกสังเคราะห์ออกมาอย่างละเอียด และจัดหลักสูตรฝึกอบรมให้ภาคประชาสังคมและภาควิชาการที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปเข้าใจ

จากที่กล่าวมาในหัวข้อนี้ จะเห็นได้ว่าภาคประชาสังคมควรร่วมกันสังเคราะห์บทเรียนการดำเนินการทั้งสามส่วนตามแนวคิด "สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา" ออกมา เพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้ และยกระดับการปฏิรูปให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น แม้ว่าที่ผ่านมามีการถอดบทเรียนการปฏิรูปนโยบายด้านสุขภาพออกมาบ้าง (เช่น หนังสือ ถอดบทเรียนชี้เป้าสังคมและผลักดันนโยบายสาธารณะ โดย ศ.นพ.ประทีป วาทีสากรกิจ) แต่บทเรียนการปฏิรูปและการตรวจวัดทางสังคมในด้านอื่นๆ เช่น การคุ้มครองผู้บริโภค การลดการทุจริตในภาครัฐในบางด้าน เช่น การทำใบขับขี่รถยนต์ ก็ยังรอคอยการสังเคราะห์และถ่ายทอดออกมาให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวงกว้าง

4.1

การพัฒนา Individual

แนวความคิดเรื่อง INN เชื่อว่าปัจเจกชนทุกคนมีศักดิ์ศรีและมีคุณค่า การพัฒนาปัจเจกชนจึงควรมุ่งให้คนทุกคน รวมถึงคนชายขอบ ได้มีโอกาสแสดงคุณค่าของตน อย่างไรก็ตาม กฎว่าด้วยคนส่วนน้อย (The Law of the Few) ระบุว่า เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงใหญ่ที่มีความสำคัญ มักมีคนไม่กี่คนเท่านั้นที่เป็นกำลังสำคัญ หากความเชื่อนี้เป็นจริง การเร่งให้เกิดการปฏิรูปสังคมสามารถทำได้โดยการจัดให้มีกลไกพิเศษที่แสวงหาคนส่วนน้อยที่มีศักยภาพในการเป็นผู้นำการปฏิรูปในวงการต่างๆ ในอนาคต และพัฒนาให้เขาเหล่านั้นสามารถเป็นผู้นำได้เร็วขึ้นและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ควบคู่ไปกับการพัฒนาปัจเจกชนทั้งหมด

ในต่างประเทศจะมีกลไกมากมายในการสร้างผู้นำของวงการต่างๆ โดยเฉพาะผู้นำรุ่นใหม่ เช่น ในวงการการเมืองของประเทศพัฒนาแล้ว จะมีการเมืองท้องถิ่นเป็นสนามพัฒนานักการเมืองรุ่นใหม่ที่เป็นผู้นำทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติในอนาคต ในภาคประชาสังคมเองก็มีตัวอย่างกิจกรรมการสร้างผู้นำรุ่นใหม่จำนวนมาก เช่น โครงการ Asia 21 ซึ่งมีเป้าหมายพัฒนากลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ของเอเชียที่มีอายุไม่เกิน 40 ปี หรือ Eisenhower Fellowship ซึ่งมีเป้าหมายพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่ โดยเชิญผู้นำรุ่นใหม่จากประเทศต่างๆ ทั่วโลกไปพบปะกับผู้นำในวงการต่างๆ ของสหรัฐอเมริกาคนใดก็ได้ ตามที่ต้องการในช่วงเวลา 6 สัปดาห์ของโครงการ กิจกรรมเหล่านี้มีประโยชน์ในการเติมเต็มทั้งความรู้ ทักษะ และแรงบันดาลใจของผู้นำรุ่นใหม่

“คนส่วนน้อย” ที่ประชาคมปฏิรูปควรค้นหาให้พบ และพัฒนาให้เป็นผู้นำรุ่นใหม่ของสังคม ได้แก่

- “5 ตัวจิ๋ว” ซึ่งประกอบไปด้วยนักวิชาการ นักจัดการ นักประสานงาน นักยุทธศาสตร์ และนักสื่อสารสาธารณะ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปตามแนวคิดของประชาคมสุขภาพ

- “ผู้ประกอบการเพื่อสังคม” (social entrepreneur) ซึ่งหมายถึงนักธุรกิจ นักกิจกรรม หรือนักพัฒนา ที่นำองค์ความรู้ในภาคธุรกิจมาประยุกต์ใช้นอกภาคธุรกิจและแสถัก เพื่อแก้ปัญหาทางสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ตัวอย่างของผู้ประกอบการเพื่อสังคมที่มีชื่อเสียงหาได้ในหนังสือพลังของคนหัวรั้น

- นักสร้างเครือข่าย (Connector) นักสะสมความรู้ (Maven) และนักขายความคิด (Salesperson) ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใหญ่ๆ ตามแนวคิดของ มัลคอล์ม แกลดเวลล์ ในหนังสือ *The Tipping Point*

4.2

การพัฒนา Node

การรวมกลุ่มเป็นองค์กรหรือ node เป็นการเสริมพลังในการทำงานเพื่อสังคมของ “คนส่วนน้อย” ให้เต็มศักยภาพของตน โจทย์สำคัญในการพัฒนาภาคประชาสังคมจึงต้องรวมถึงการส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ทั้งที่เป็นทางการ เช่น สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ และที่ไม่เป็นทางการ เช่น ชมรมต่างๆ ตลอดจนพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเหล่านั้นให้สูงขึ้น

ในปัจจุบัน เมืององค์กรสาธารณะประโยชน์หลายแห่งในประเทศไทยที่มีความสามารถในการบริหารจัดการและการดำเนินงาน อย่างไรก็ตาม ยังมีหน่วยงานอีกไม่น้อยที่มีบุคลากรที่มีคุณภาพ แต่ยังขาดการบริหารจัดการที่ดีพอทั้งในด้านการใช้ความรู้ การสื่อสารกับสังคม และการผลักดันทางการเมือง ซึ่งเป็นทักษะสำคัญ 3 ประการตามแนวคิด “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” ตลอดจนยังไม่มีภารกิจองค์กรให้มีธรรมาภิบาลในระดับที่ได้มาตรฐาน ทำให้ไม่สามารถรับการสนับสนุนจากภายนอกได้มากเท่าที่ควร และไม่สามารถเป็นสนามที่ปัจเจกชนจะใช้ในการแสดงศักยภาพของตนได้อย่างเต็มที่

ในต่างประเทศ ซึ่งองค์กรสาธารณะประโยชน์ได้รับการพัฒนามานาน มักมีองค์กรสาธารณะประโยชน์ที่ทำหน้าที่ช่วยพัฒนาองค์กรสาธารณะประโยชน์อื่นๆ เช่น ในด้านธรรมาภิบาล มีหน่วยงานในสหรัฐอเมริกาที่เรียกว่า Board Source¹ ช่วยฝึกอบรมและให้คำปรึกษาแก่กรรมการขององค์กรสาธารณะประโยชน์ต่างๆ เช่น สมาคมและมูลนิธิ ให้สามารถจัดองค์กรให้มีธรรมาภิบาล และบริหารจัดการอย่างมืออาชีพ

เราควรช่วยกันพัฒนาให้เกิด “องค์กรสาธารณะประโยชน์สายพันธุ์ใหม่” ในประเทศไทย ที่เน้นการบริหารแบบมืออาชีพ จัดองค์กรอย่างมีธรรมาภิบาล และที่สำคัญคือใช้ความรู้ในการขับเคลื่อนสังคม ในเบื้องต้นองค์กรเหล่านี้อาจประกอบด้วยบุคลากรหลักๆ เพียง 2-3 คน ทำหน้าที่ติดตามตรวจสอบเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูป เช่น หน่วยงานติดตามการออกกฎหมายและกฎระเบียบของรัฐ หน่วยงานติดตามและวิเคราะห์งบประมาณของรัฐ หน่วยงานติดตามการทำงานของฝ่ายนิติบัญญัติ หน่วยงานติดตามกระบวนการยุติธรรมและสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชน และหน่วยงานติดตามความรับผิดชอบของธุรกิจต่อสังคม ฯลฯ

¹ ค้นหาข้อมูลกิจกรรมของ Board Source ได้ที่ www.boardsource.org

4.3

การพัฒนา Network

Node แต่ละแห่งโดยธรรมชาติมักเป็นแหล่งรวมผู้คนที่มีความคิดและค่านิยมคล้ายกันเข้ามาอยู่ด้วยกัน ซึ่งช่วยทำให้การรวมกลุ่มมีความแน่นแฟ้น เพราะการเกิด “สายสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง” (Strong Link) ระหว่างคนที่ติดต่อกันและปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีเครือข่าย (Network Theory) ซึ่งได้รับการพัฒนาขึ้นมากในทศวรรษที่ผ่านมา ได้ชี้ให้เราเห็นความสำคัญของ “สายสัมพันธ์ที่อ่อน” (Weak Link) ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ที่เกิดจากการติดต่อและปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนที่ไม่ได้มีความเข้มข้นสูงมาก เช่น ความสัมพันธ์แบบ “คนรู้จัก” (Acquaintance) ดังปรากฏตัวอย่างว่า คนจำนวนมากสามารถหางานได้จากการแนะนำของคนที่รู้จักมากกว่าจากการแนะนำจากเพื่อนสนิทหรือญาติพี่น้อง ทั้งนี้เนื่องจากเรายังมีข้อมูลชุดเดียวกันกับเพื่อนสนิทหรือญาติพี่น้องของเราอยู่แล้ว

เป็นไปได้หรือไม่ องค์กรสาธารณะประโยชน์และเครือข่ายทางสังคมในประเทศไทยมักจำกัดกิจกรรมอยู่ในกลุ่มคนที่รู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี ในลักษณะที่เรียกว่า inbreeding โดยไม่ได้ขยายออกไปยังกลุ่มคนใหม่ๆ เท่าที่ควร ซึ่งทำให้ความพยายามในการปฏิรูปต่างๆ อยู่ในวงแคบและไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร หากข้อสังเกตดังกล่าวเป็นเช่นนั้นจริง โจทย์ที่ท้าทายก็คือ ทำอย่างไรให้องค์กรสาธารณะประโยชน์และเครือข่ายทางสังคมเพื่อการปฏิรูปในประเทศไทยก้าวไปให้พ้นจากแควลงเดิม โดยสามารถใช้ประโยชน์ได้จากทั้ง “สายสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง” และ “สายสัมพันธ์ที่อ่อน”

“จุดคานจัด” ของ “จุดคานจัด”
ในการปฏิรูปสังคม

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า สังคมเป็นระบบที่ซับซ้อน ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยที่เกี่ยวข้องกัน เวทีปฏิรูปประเทศไทยของเครือข่ายสถาบันทางปัญญา ซึ่งสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้กำหนดกรอบในการปฏิรูปไว้ถึง 10 เรื่อง คือ การสร้างจิตสำนึกใหม่ การสร้างสัมมาชีพเพิ่มพื้นที่ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น การสร้างระบบการศึกษาที่พาชาติดอกจากวิกฤต การสร้างธรรมาภิบาลทางการเมืองการปกครองและระบบความยุติธรรม การสร้างระบบสวัสดิการสังคม การสร้างความสมดุลของสิ่งแวดล้อมและพลังงาน การสร้างระบบสุขภาพเพื่อสุขภาวะคนทั้งมวล การสร้างสมรรถนะในการวิจัยและจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ และการสร้างระบบการสื่อสารที่สนับสนุนการสร้างสรรคทั้งหมด

ระบบที่ต้องการการปฏิรูปทั้ง 10 เรื่องนี้มีความสัมพันธ์กัน เช่น มักกล่าวกันว่า เราไม่อาจปฏิรูปเศรษฐกิจได้โดยไม่ปฏิรูปการเมือง ในขณะเดียวกันก็มีผู้เชื่อว่า เราไม่อาจปฏิรูปการเมืองได้ หากเศรษฐกิจยังมีความเหลื่อมล้ำกันในระดับสูง นอกจากนี้ คนจำนวนมากก็ยังเชื่อว่า คุณภาพของคนเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เราจึงไม่อาจปฏิรูปประเทศได้โดย หากไม่ปฏิรูประบบการศึกษาเสียก่อน คำถามก็คือ เราจะเริ่มปฏิรูประบบแต่ละระบบที่มีความสัมพันธ์กันและเชื่อมโยงกันอย่างไรว? เราจะใช้แนวทางที่อาจเรียกว่า “ปฏิรูป

แบบบิกแบงหรือบิกพุช” (Big Bang/Big Push) คือปฏิรูปพร้อมกันหมดทุกด้าน³ หรือจะเลือกเน้นปฏิรูปบางด้านก่อน แล้วใช้ผลความสำเร็จจากการปฏิรูปในด้านนั้นไปสร้างความสำเร็จในการปฏิรูปด้านอื่น ซึ่งก็เหมือนกับกาหา “จุดคานจัด” ของการปฏิรูปทั้งระบบนั่นเอง

เครือข่ายสถาบันทางปัญญาเชื่อว่า แม้การปฏิรูปทั้ง 10 ด้านจะต้องดำเนินการไปทั้งหมด เราก็ควรให้น้ำหนักเป็นพิเศษต่อการปฏิรูปเชิงยุทธศาสตร์ใน 2 ด้าน คือการปฏิรูประบบสื่อและการสร้างสถาบันยุทธศาสตร์ในมุมมองของแนวคิด “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” การสร้างสถาบันยุทธศาสตร์ก็คือการสร้างกลไกในการสร้างความรู้เพื่อการปฏิรูประบบทั้งหมด ส่วนการปฏิรูประบบสื่อก็คือการสร้างกลไกในการสื่อสารกับสังคมอย่างมีประสิทธิภาพนั่นเอง

5.1

การปฏิรูประบบสื่อ

ในความเห็นของผู้เขียน การปฏิรูประบบสื่อในประเทศไทยในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาประสบความสำเร็จบางส่วน ดังเห็นได้จากกรณีบทบัญญัติ

³ Big Bang เป็นแนวความคิดว่า การปฏิรูปเศรษฐกิจของประเทศต้องนิยมมาสู่ประเทศที่มีเศรษฐกิจแบบตลาด ไม่สามารถทำอะไรอย่างค่อยเป็นค่อยไปทีละด้านได้ แต่ต้องทำไปพร้อมกันหมดทุกด้าน ส่วน Big Push เป็นแนวความคิดทางทฤษฎีในวงการเศรษฐศาสตร์การพัฒนา ซึ่งเชื่อว่าการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมไว้ที่หนึ่งๆ จะช่วยดึงดูดความสนใจของบริษัทยื่นและเข้าผู้อุตสาหกรรมอื่นๆ กับตัว เพราะการเปลี่ยนไปสู่อุตสาหกรรมใหม่พร้อมกันจะช่วยลดต้นทุนของทุกๆ อย่าง ในขณะที่บริษัทใดบริษัทเดียวไม่สามารถแบกรับต้นทุนทั้งหมดได้

ในรัฐธรรมนูญทั้งฉบับปี พ.ศ. 2540 และปี พ.ศ. 2550 ซึ่งให้การรับรองว่าคลื่นความถี่เป็นทรัพยากรเพื่อประโยชน์สาธารณะ นอกจากนี้ยังมีความสำเร็จในการออกกฎหมายประกอบกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ที่ช่วยลดการผูกขาดในธุรกิจสื่อ การจัดตั้งสถานีโทรทัศน์สาธารณะแห่งแรกขึ้นในประเทศไทย การยกเลิกกฎหมายการพิมพ์ซึ่งปิดกั้นเสรีภาพสื่อ และการจัดตั้งองค์กรวิชาชีพขึ้นมากำกับดูแลกันเอง ทั้งในส่วนของสื่อหนังสือพิมพ์และสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ตลอดจนความพยายามอื่นๆ อีกมากมายที่มีความคืบหน้าแต่ยังไม่เห็นผลสำเร็จเป็นรูปธรรม ความสำเร็จบางส่วนดังกล่าวช่วยให้ปัญหาในเชิงโครงสร้างของระบบสื่อในปัจจุบันคลี่คลายลงกว่าในอดีต

โจทย์ในการปฏิรูประบบสื่อของประเทศไทยจึงได้เคลื่อนตัวออกจากการปฏิรูปเชิงโครงสร้างไปสู่การปฏิรูปเนื้อหา (content) เพราะในหลากหลายสื่อที่มีการเปิดเสรีและมีช่องทางในการสื่อสารมากมาย เช่น มีสถานีโทรทัศน์หลายร้อยช่อง วิทยุชุมชนหลายพันสถานีและมีการใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ติดต่อสื่อสารกันอย่างคึกคัก ช่องทางในการสื่อสารไม่ได้เป็น “จุดคอขวด” เช่นในอดีตอีกแล้ว แต่ “จุดคอขวด” อยู่กับการขาดเนื้อหาดีๆ ที่เอื้อต่อการปฏิรูป ซึ่งต้องอาศัยการระดมทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรทางการเงิน เพื่อผลิตเนื้อหาโดยคำตอบหนึ่งอาจอยู่ในรูปของการมีกองทุนสนับสนุนการสร้างเนื้อหา ทั้งโดยมืออาชีพและประชาชนที่สนใจ นอกจากนี้ เมื่อมีการสร้างเนื้อหาโดยภาคต่างๆ แล้ว ก็จำเป็นต้องมีการสร้างแพลตฟอร์ม (platform) เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนเนื้อหาเหล่านั้นระหว่างผู้ผลิตเนื้อหาและสถานีวิทยุและโทรทัศน์ทั้งหลาย* ตลอดจนแพลตฟอร์มในการสะท้อนปัญหาจากสื่อทางเลือกเข้าสู่สื่อกระแสหลักและกระบวนการทางนโยบาย

* ตัวอย่างของแพลตฟอร์มดังกล่าวได้แก่ Public Radio Exchange (PRE) ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มออนไลน์ที่พัฒนาขึ้นที่ Berkman Center แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด

5.2

สถาบันวิจัยยุทธศาสตร์

ตามแนวคิด “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” การปฏิรูปใดๆ จะต้องเริ่มต้นจากการสร้างความรู้ก่อนเสมอ ไม่เว้นแม้การปฏิรูประบบใหญ่ทั้งระบบ ตามแนวความคิดของเครือข่ายสถาบันทางปัญญา ความรู้ที่จำเป็นอย่างยิ่งในกรณีนี้ก็คือ ความรู้ในเชิงยุทธศาสตร์ ทั้งในเชิงเนื้อหาในแต่ละด้าน และความรู้ในเชิงการวิเคราะห์ “จุดคานงัด” ของแต่ละระบบ การมีสถาบันวิจัยยุทธศาสตร์จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการปฏิรูปประเทศไทยให้ประสบความสำเร็จ ในการดำเนินการดังกล่าว ภาวะตมทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรด้านการเงิน เป็นขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญ แต่ปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะชี้ขาดความสำเร็จของการจัดตั้งสถาบันวิจัยยุทธศาสตร์ก็คือ การมีบุคลากรจำนวนหนึ่งซึ่งมีขีดความสามารถสูงในการทำงานวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ ที่ให้คำมั่นที่จะทำงานดังกล่าวอย่างทุ่มเทเป็นระยะเวลาที่ยาวนานพอ

แม้ประเทศไทยจะมีนักวิจัยที่สามารถทำงานวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ได้จำนวนหนึ่งก็ตาม แต่ปัญหาในปัจจุบันก็คือ นักวิจัยเหล่านั้นไม่ได้ทำวิจัยด้านยุทธศาสตร์อย่างที่ควรจะเป็น เนื่องจากถูกเบี่ยงเบนความสนใจไปทำวิจัยด้านอื่น การชักจูงให้นักวิจัยเหล่านั้นหันกลับมาทำงานวิจัยเชิงยุทธศาสตร์เพื่อตั้งสถาบันวิจัยยุทธศาสตร์ให้ประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน จะต้องมียุทธศาสตร์ในการสนับสนุนอย่างน้อยในระยะกลาง (3-5 ปี)ควบคู่ไปกับการสร้างกลไกในการกำกับและประเมินผลการทำงานวิจัย

ผู้เขียนมีความเห็นว่า หากยังไม่สามารถจัดตั้งสถาบันวิจัยยุทธศาสตร์ได้ เนื่องจากไม่สามารถรวบรวมบุคลากรที่มีคุณภาพได้เพียงพอ ในเฉพาะหน้านี้ ควรส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรวิจัยขนาดเล็กในแต่ละสาขา เพื่อทำงานในเชิงติดตาม (monitoring) แจ้งเตือน (warning) และจัดทำรายงานประจำปี (reporting) เพื่อสรุปสถานการณ์และเสนอแนะเร่งด่วนในการปฏิรูปในแต่ละด้านเป็นรายปี ตลอดจนเตรียมข้อมูลพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปในสาขานั้นๆ

เอกสารอ้างอิง

- ประทีป วาศิสารกิจ, *ถอดบทเรียนชี้ว่าสังคมและพลศึกษานโยบายสาธารณะ*, แผนงานโรงเรียนแพทย์สร้างเสริมสุขภาพ ระยะที่ 4, กลุ่มสถาบันแพทยศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2552
- สมเกียรติ หังกิจวานิชย์, เกื้อนเด่น นิคมบริรักษ์, "สภาพการแข่งขันและราคาค่าบริการอินเตอร์เน็ตในประเทศไทย," สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540 (มีอยู่ในเว็บไซต์ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย www.idt.or.th)
- สมเกียรติ หังกิจวานิชย์, "พฤติกรรมความโกลาหล," สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2546 (มีอยู่ในเว็บไซต์ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย www.idt.or.th)
- สมเกียรติ หังกิจวานิชย์, "รวมราชกิจจานุเบกษา: มุมมองจากกระบวนการพัฒนาประเทศไทย, 2546 (มีอยู่ในเว็บไซต์ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย www.idt.or.th)
- Belbruno, Edward. *Fly Me to the Moon: An Insider's Guide to the New Science of Space Travel*, Princeton University Press, 2007.
- Gladwell, Malcolm. *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*, Back Bay Books, 2002 (ฉบับภาษาไทยใช้ชื่อว่า *จุดชนวนคือ พลิกสถานการณ์* แปลโดย อาสา สุตะเวธ สำนักพิมพ์เอ็มจี 2550)
- Harigan, Pamela, and Elkington, John. *The Power of Unreasonable People*, Harvard Business School Press, 2008 (ฉบับภาษาไทยใช้ชื่อว่า *พลังของคนหัวรั้น* แปลโดย สุณิ อรรณวนันท์กุล สำนักพิมพ์มติชน 2552)
- Rodrik, Dani. *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*, Princeton University Press, 2007
- Watts, Duncan J. *Small Worlds: The Dynamics of Networks between Order and Randomness*, Princeton University Press, 2003